

Halfzussen

Mijn moeder en ik spreken Kroatisch met elkaar. Iedere keer dat wij samen in Kroatië zijn moeten we op onze woorden letten. We moeten wennen. Wennen aan het feit dat men ons in dit land wel kan verstaan. In Nederland lijkt het soms net alsof we een geheimtaal spreken. En toch bleken we ook hier niet de enige die het kunnen verstaan. Zo gaf een chauffeur ons tijdens een taxirit in Den Haag een knipoog via zijn achteruitkijkspiegel. Vlak daarvoor had mijn moeder mij gewezen op zijn mooie ogen. ‘Hvala lijepa’ zei hij (Kroatisch voor dankjewel). Dit was een van de weinige keren dat ik mijn moeders olijfkleurige huid lichtroze heb zien kleuren. Wanneer je denkt alleen te zijn praat je anders met elkaar. En wanneer je een vreemde taal spreekt waan je je daarin vaak alleen. Op het moment dat je het land bezoekt waar de taal gesproken wordt is deze niet langer vreemd. Wat erin gezegd wordt kan echter des te vreemder klinken.

In oktober 2022 vergeet ik in een overvolle tram in Zagreb dat mijn moeder en ik niet ‘alleen’ zijn. ‘Wat een idioten’ zeg ik naar buiten wijzend. Een oudere vrouw met een boodschappenkarretje werpt mij een stuurse blik toe. De tram waarin wij ons bevinden rijdt net voorbij het Ban Jelačić plein. Een grote groep mannen heeft zich hier verzameld om te bidden. Omringd door Kroatische vlaggen knielen zij neer naast het standbeeld van de hertog te paard. De groep verzamelt zich hier iedere eerste zaterdag van de maand. Ze worden Klečavci (de knielers) genoemd. Ze vragen God om het vaderland te beschermen en het Kroatische volk tot het katholicisme te bekeren. Ze spreken zich uit tegen schaars geklede vrouwen, abortus, en seks voor het huwelijk. En ze bidden voor mannelijke dominantie, zowel binnen als buiten het gezin.

In de tram zijn mijn moeder en ik verder terughoudend met commentaar. Later die middag, in de auto van onze lievelingsneef, zijn we dat niet. We rijden terug van een lunch bij mijn tante. De neef heeft zich in de drie jaar sinds we hem voor het laatst gezien hebben tot een complotdenker ontwikkeld. Nu probeert hij ons ervan te overtuigen dat Donald Trump een godsgeschenk is. Ik zit op de achterbank, mijn moeder in de bijrijdersstoel. ‘Geef me één reden waarom hij dat niet is?’ zegt de neef terwijl hij zich naar mij toedraait. De auto slingert een beetje. Een paar stoplichten verder zijn we in een discussie over abortusrecht verzand: ‘Je gaat toch ook geen taart maken om deze vlak voordat je hem de oven in doet weg te gooien?’ zegt hij. ‘Een paar geklutste eieren maakt nog geen taart!’ zegt mijn moeder. Bij het uitstappen sla ik de portier net iets te hard dicht. ‘Idioot’ zeg ik. Mijn moeder geeft me een por. Het autoraam staat open.

Met ingang van 1 januari 2023 behoort Kroatië tot het Schengengebied. Als gevolg van de toetreding wordt de Kroatische kuna ingewisseld voor de euro en worden paspoortcontroles voor reizigers binnen de EU afgeschaft. Deze afschaffing is handig voor de vele Europese toeristen die Kroatië bezoeken maar ook voor de jonge Kroaten die het land massaal verlaten. Bij de nationale volkstelling van 2021 was het inwonersaantal met bijna een half miljoen gekrompen ten opzichte van 2011, en dat op een bevolking van grofweg vier miljoen. Economische noodzaak wordt vaak genoemd als reden voor deze leegloop. Als ik terugdenk aan mijn laatste bezoek aan Zagreb kan ik mij voorstellen dat jongeren niet alleen ergens naartoe willen, maar ook ergens vandaan.

In 1993, lang voordat Kroatië lid werd van de Europese Unie, verliet schrijfster Dubravka Ugrešić het land. Twee jaar eerder was de oorlog in voormalig Joegoslavië uitgebroken. Ugrešić sprak zich van begin af aan fel uit tegen het groeiende chauvinisme in zowel Kroatië als Servië. Dit sentiment werd haar door de nationalistisch georiënteerde media niet in dank afgenomen. Op vierenvestigjarige leeftijd verruilde de schrijfster Zagreb daarom voor Amsterdam waar zij nog altijd woont en werkt. In haar essaybundel *De cultuur van leugens* (1995) beschrijft Ugrešić hoe ze in de jaren negentig werd bejegend: ‘Een journaliste begon haar woedende tekst met de vraag welke nationaliteit ik eigenlijk had. In artikelen die in dagbladen verschenen, kreeg ik de meest gemakkelijkste politieke etiketten opgeplakt: “Joego-nostalgia”, “nationale daltonist”, “salon-internationaliste”, “nationale moordenaars”, iets later “verraadster van mijn vaderland”, “heks”, en weer later nog een paar andere, die heel wat gemener en lang niet zo grappig waren.’

Het etiket ‘heks’ werd Ugrešić opgeplakt in een anoniem artikel dat op 11 december 1992 verscheen in het Zagrebse Weekblad *Globus* met als titel: *Kroatische feministen verkrachten Kroatië*. In het artikel werden Ugrešić en vier andere schrijfsters - Jelena Lovrić, Vesna Kesić, Rada Iveković en Slavenka Drakulić - ervan beschuldigd zich tijdens het PEN-congres in Rio de Janeiro te hebben uitgesproken tegen de oorlog en het houden van het volgende congres in Dubrovnik. Als gevolg van de tekst werd de vrouwen anti-nationalisme en anti-patriottisme verweten en werden zij zowel in de publieke als in de persoonlijke levenssfeer bedreigd. Later zou blijken dat Slaven Letica, een voorstaand publiek figuur in die tijd, de anonieme auteur was. Eén jaar na de affaire, die in de volksmond *De heksen uit Rio* is komen te heten, verliet Ugrešić Kroatië.

Twee van de vijf ‘heksen’, Jelena Lovrić en Vesna Kesić, besloten in Kroatië te blijven. Rada Iveković verhuisde van Zagreb naar Parijs en ook Slavenka Drakulić liet het land in 1991 enige tijd achter zich. Een jaar later verscheen haar beroemde essaybundel *Hoe wij het communisme overleefden en bleven lachen*. Daarin schrijft Drakulić over de opkomst van het feminisme in wat toen nog Joegoslavië was: ‘Het is herfst 1978, en wij zitten met zijn achten in Rada’s [Iveković] kamer aan het plein van de Slachtoffers van het Fascisme in Zagreb. ... We begonnen met praten. Daarna publiceerde we een paar artikelen, niets grootscheeps natuurlijk. Binnen een paar dagen werden wij door de officiële vrouwenorganisatie, Vrouwen Conferentie, door politici, professoren en beroemde redacteurs van kranten ervan beschuldigd dat wij buitenlandse ideologieën verbreidden.’

Drakulić herinnert zich in haar essay de weerstand die de Joegoslavische feministen ervaarde. Ze beschrijft hoe ze werden uitgemaakt voor ‘mannenhaatsters’ en ‘staatsvijanden’, dat ze dreigbrieven ontvingen, dat ze in de media werden geseksualiseerd en belachelijk gemaakt en hoe hun thuissituaties hieronder leden. Ze vertelt over een man die jarenlang iedere avond haar voordeur bespuugde. Vijftien jaar later, toen wat zij Joegoslavisch noemde plotsklaps Kroatisch was geworden, bewees het heksenincident dat er voor geëngageerde vrouwen nog maar weinig veranderd was. De betiteling ‘mannenhaatsters’ werd vervangen door het woord ‘heks’, de term ‘staatsvijanden’ bleef gelden.

Op zaterdag 4 februari 2023 kwamen Kroatische feministen samen op het Ban Jelačić plein. In tegenstelling tot de groep die zich in 1978 in het huis van Rada Iveković verzamelde kwamen de vrouwen niet om te praten, maar om te demonsteren. Zij waren niet alleen. De knielende mannen waren er ook. De feministen droegen kartonnen borden en spandoeken waarop teksten stonden zoals: ‘Mijn kut, mijn vrijheid’ en ‘Geen staat, geen Hoeder in de buurt van mijn baarmoeder’. Een groepje vrouwen trok voor de Klečavci hun jas uit. Ze droegen witte T-shirts met daarop het opschrift: ‘Ik zal niet op mijn knieën leven’. Naar aanleiding van de actie liet ook de nationale omroep zich negatief uit over de knielers. Waar de vrouwen in 1978 met acht waren, in 1992 nog maar met vijf, waren dat er in 2023 tientallen. Dit kan een kleine vooruitgang lijken, maar de feministen hadden dit keer ook de Kroatische media aan hun zijde.

De uitspraken waar ik in Zagreb mee geconfronteerd werd klonken niet alleen vreemd, de vervreemding werd verstrekt door waar de woorden weerklonken: op het belangrijkste plein

van de stad en binnen mijn eigen familie. Om wat ik hoorde in perspectief te plaatsen deed ik onderzoek naar mijn moederland. In een van de boeken die ik las, *Croatia* van Marcus Tanner, stuitte ik op een verbond dat ik ben gaan interpreteren als de eerste feministische actie in het gebied. Van de veertiende tot de zestiende eeuw hanteerden de Vlachen (een verzamelnaam voor minderheidsvolken op de Balkan) het concept van een vriendschapshuwelijk. Dit verbond werd gesloten tussen personen van hetzelfde geslacht. De verenigde mannelijke vrienden werden *Pobrati* (halfbroers) genoemd, de vrouwen *Posestre* (halfzussen).

Tanner haalt de Venetiaanse ontdekkingsreiziger Alberto Fortis aan die in zijn reisverslag *Travels into Dalmatia* (1778) verhaalt over zijn bezoek aan een kerk in Perušić, een klein dorp dat tegenwoordig valt onder de Kroatische Lika-Senj provincie. Daar aanschouwde hij hoe twee jonge vrouwen een eed van trouw aflegde. Desondanks beschrijven Fortis en Tanner alleen de meerwaarde van een dergelijk verbond voor de *Pobrati*, namelijk: elkaar bijstaan in geval van nood of gevaar en elkaar sores wreken. Over de voordelen voor *Posestre* houden beide mannen zich op de vlakte. Wat voor de halfbroers geldt, geldt ook voor de halfzussen. De jonge vrouwen in de kerk in Perušić waren net als hun mannelijke tegenhangers op zoek naar een partner die hen rugdekking kon geven. Door het verbond te bezegelen in taal, door elkaar *Posestre* te noemen, werd dit samenzijn bekrachtigt.

In feite zijn mijn moeder en ik – naast ouder en kind – ook halfzussen. We zijn bondgenoten in taal. Niet perse door wát we zeggen maar doordat áls we iets zeggen we dit vrijuit kunnen doen. Voor eerste Joegoslavische en Kroatische feministen, de heksen uit Rio, gold dit niet. Ook zij waren *Posestre*. Hun bondgenootschap vond haar grondslag wel in wat ze zeiden. In het feit dat ze zich durfden uit te spreken, wat de gevolgen hiervan ook waren. En die gevolgen waren niet gering. Nu belooft de groep vrouwen op het Ban Jelačić plein, met hun spandoeken en T-shirts, elkaar trouw. Deze nieuwe feministen hebben elkaar rug. En ze zijn bereid niet alleen hun eigen scores te wreken maar ook die van hun bondgenoten uit 1992, 1978 en ver daarvoor.

Wanneer wij in het Westen feministische uitspraken doen vergeten wij vaak dat we hier de luxe hebben om te spreken alsof we ‘alleen’ zijn. Dit wil niet zeggen dat in Nederland niemand meeluistert, maar dat de gevolgen van wat we zeggen voor ons relatief klein blijven.

In Oost-Europa is dit van oudsher niet het geval. Vrouwen die zich kritisch uiten worden uitgescholden, bedreigd, bespuugd en hun land uitgedreven.

Van een Nederlandse neef zou ik een stuk minder pikken dan van de neef uit Zagreb. Dit is niet alleen zo omdat hij mijn lievelingsneef is. In het land waarin hij is opgegroeid heeft hij nog maar zelden de kans gekregen om te horen dat wat hij zegt, in een andere culturele context, vreemd klinkt.

In de herfst liep ik met mijn moeder door de straten van Zagreb. Ik zei geregeld 'idiot'. Haar maakte ik wijs dat ik even vergeten was waar we waren - ook al wist ik dat wel. We waren in het land waar ik me thuis voel, maar waar ik niet naar hoef terug te keren, indien ik dat niet wil. Het land waar iedereen mijn taal spreekt maar waar ik die taal vrijer kan gebruiken dan een ander. In dit land heb ik, zo weet ik nu, halfzussen wonen. Zij kunnen dit nog niet.